

Οι αναπαραστάσεις του Εβραίου στην παιδική λογοτεχνία. Κυνηγώντας τις λέξεις και τα νοήματα

**Καρακίτσιος Ανδρέας
Καθηγητής
ΤΕΠΑΕ, ΑΠΘ**

Περίληψη

Η παιδική λογοτεχνία ως μια από τις πιο πολύσημες παραγωγές της γραπτής γλώσσας, γίνεται εξίσου παράγοντας και μέρος της πολύπλευρης και διαδραστικής διαδικασίας που φωτίζει την σχέση μας με τον «Άλλον». Κατά συνέπεια αποτελεί ειδικό τοπίο ανιχνεύσεων και διερευνήσεων, όπου λογοτεχνικοί χαρακτήρες του «άλλου», τείνουν να ομοιομορφοποιηθούν, να στερεοτυπηθούν και να κατηγοριοποιηθούν. Οι αναγνώσεις του τοπίου, επισφαλείς λόγω του μικρού όγκου των βιβλίων, οδηγούν σε μια ουσιαστική διαπίστωση: οι αναπαραστάσεις των μικρών Εβραίων είναι τελείως διαφορετικές σε σχέση με εκείνες των Εβραίων της ενήλικης λογοτεχνίας.

Το γιατί μιας τέτοιας εργασίας, δηλαδή οι εγγραφές της εικόνας του Εβραίου στην παιδική λογοτεχνία στηρίζεται στην δεδομένη πια άποψη ότι η λογοτεχνία, ως μια από τις πιο πολύσημες παραγωγές της γραπτής γλώσσας, γίνεται εξίσου παράγοντας και μέρος της πολύπλευρης και δια-δραστικής διαδικασίας που φωτίζει την σχέση μας με τον «Άλλον». Και μάλιστα τη φωτίζει «σε βάθος», πέρα από το απλουστευτικό δίπολο της «αφομοίωσης» ή του «αποκλεισμού» που καθιερώθηκε από τον Διαφωτισμό κι ύστερα. Ειδικότερα, η λογοτεχνία συμμετέχει με ένα ιδιαίτερο τρόπο στην κατασκευή αναπαραστάσεων που μέσω παράλληλων ανατροφοδοτήσεων γενικεύονται και καταλήγουν σε πολιτιστικά ή εθνικά στερεότυπα. Στην εποχή μας εκτός των πανίσχυρων Μ.Μ.Ε (παλιά και καινούργια) η συμμετοχή και ο ρόλος της λογοτεχνίας παραμένει ιδιαίτερος, γιατί σε αντίθεση με τα Μ.Μ.Ε., που λειτουργούν άμεσα και βραχυπρόθεσμα, η λογοτεχνία μπορεί να μεταφέρει και να αποτυπώνει έμμεσα αλλά μακροπρόθεσμα την εικόνα του «άλλου» κατασκευάζοντας στερεότυπους λογοτεχνικούς χαρακτήρες με μακροπρόθεσμη ισχύ (Οικονόμου-Αγοραστού, 1992).

Η παιδική λογοτεχνία, αποτελεί προνομιακό πεδίο των αναπαραστάσεων του «μικρού άλλου», γιατί απευθύνεται σε παιδιά, και τα παιδιά αποτελούν το μέλλον του κόσμου, και γιατί η «προγραμματικότητα» της επιτρέπει σε υφέρπουσες και υπολανθάνουσες ιδεολογίες να εγγράφονται σχεδόν ανώδυνα στο σώμα της. Ίσως γιατί τα παιδιά, χρησιμοποιούνται ως «κοινωνικοί προφήτες» για να μεγεθύνουν τα προβλήματα ή τις ελπίδες που η συνείδηση της κοινωνίας «οσφραίνεται» μα που δεν μπορεί ακόμη να εκφράσει. Γιατί είναι αυτή, τελικά, που σαν γρηγορούσα συνείδηση του κόσμου, καταγράφει αυτό που φαίνεται, μα κι αυτό που δεν έχει ακόμη φανεί. Και τέλος, είναι αυτή που πολύ πιο γρήγορα σε σχέση με τη λογοτεχνία των ενηλίκων επεξεργάζεται (έστω και επιφανειακά) και αναλύει τα σύγχρονα κοινωνικά θέματα σχεδόν πριν καν ολοκληρώσουν τον κύκλο τους και καταμετρηθούν οι συνέπειές τους.

Η αναζήτηση της εικόνας του Εβραίου στη λογοτεχνική παραγωγή και μάλιστα στην ειδική περιοχή της παιδικής λογοτεχνίας υπονοεί την αναζήτηση και καταγραφή ενός λογοτεχνικού χαρακτήρα φορτισμένου με άπειρες σημασιολογικές φορτίσεις κατά το μάλλον ή ήττον πολύ κοντά στην αντίστοιχη εικόνα που έχει ήδη

εγγραφεί στην λογοτεχνία των ενηλίκων. Προϋποτίθεται λοιπόν μια άτυπη σύγκριση της λογοτεχνικής εικόνας του Εβραίου στη λογοτεχνία των ενηλίκων της πρώτης γραμμής και της αντίστοιχης στην παιδική λογοτεχνία. Οι διαφορές και οι ομοιότητες προσδοκούνται αναλόγως, τόσο στην παιδική όσο και στην λογοτεχνία των ενηλίκων. Ενδεχομένως να υπάρχει και διαφορά ανάλογα με το λογοτεχνικό είδος, ανάμεσα στην εικόνα που εγγράφεται στην ποίηση και στην αντίστοιχη που εγγράφεται στην πεζογραφία. Εδώ, οι διαφορές είναι αναμενόμενες, εφόσον η εικόνα του Εβραίου στον κλασικό ποιητικό λόγο υφίσταται τους περιορισμούς και επιρροές των διαφορετικών γλωσσικών λειτουργιών, που δεσπόζουν στην ποίηση και στην πεζογραφία. Σχηματικά θα πούμε ότι στην ποίηση η επεξεργασία στην περιοχή του σημαίνοντος υπερτερεί, ενώ κατά βάση και πλειοψηφικά στην πεζογραφία κυριαρχεί η επεξεργασία στο επίπεδο του σημαινομένου.

Οι ανάγκες της έρευνας απαιτούν μια τυπική και σχηματική παρουσίαση της εικόνας ή καλύτερα των εικόνων με τις οποίες καταγράφονται οι Εβραίοι στην ελληνική λογοτεχνία στην διάρκεια του 20ου αιώνα. Σε μια πρώτη ανάγνωση του τοπίου και κοιτώντας προς τα πίσω διαπιστώνεται ότι ήδη έχει στερεοποιηθεί ανά τους αιώνες ένας λογοτεχνικός τύπος Εβραίου, ο οποίος έρχεται από πολύ μακριά και συνεχίζει να επηρεάζει όλες τις αποδόσεις και αναπαραστάσεις του Εβραίου στην ελληνική λογοτεχνία. Έχει σχεδόν επικρατήσει ένας χαρακτηριστικός λογοτεχνικός τύπος, ο οποίος απέχει βέβαια πολύ από την εικόνα του πραγματικού Εβραίου, τόσο εξωτερικά, όσο και εσωτερικά. Οι αναπαραστάσεις αυτές επαναλαμβάνουν και απηχούν περισσότερο μια κοινωνική προκατάληψη, μια αφηρημένη σύλληψη και συνθέτουν μια κοινωνική προβολή. Έτσι ο Εβραίος είναι πάντοτε *«μελαχρινός με γαμψή μύτη, η Εβραία έχει μαύρα μαλλιά, μάτια μαύρα αμυγδαλάτα, πρόσωπο σταρένιο, ενώ όλοι οι Εβραίοι έχουν χαρακτηριστική οσμή και διακρίνονται για τη φιλαργυρία τους, την τσιγκουνιά τους. Ακόμη ένας Εβραίος είναι πάντοτε άσχημος, μαυριδερός, βρόμικος, καμπούρης, κακοντυμένος, με μακριά γενειάδα, παμπόνηρος, τσιφούτης, κρυψίνους, πλεονέκτης και φιλάργυρος έως θανάτου. κ.λ.π.* (Αμπατζοπούλου, 2001).

Η λογοτεχνική εικονοποιία δεν διαθέτει μια εικόνα Εβραίου ξανθού με γαλάζια μάτια, όχι γιατί Εβραίοι ξανθοί δεν υπάρχουν, αλλά γιατί ο μελαχρινός Εβραίος ως λογοτεχνικός τύπος με τα παραπάνω χαρακτηριστικά ανταποκρίνεται περισσότερο στις προσδοκίες ενός κοινού, που έχει καλλιεργήσει και «πιστέψει» μια συγκεκριμένη εικόνα του (Αμπατζοπούλου, 2001). Έτσι παραμένει σταθερή η στερεότυπη εικόνα του Εβραίου, π.χ. η *« Αλέγρα με δέρμα σταρένιο και μάτια πράσινα γλαρά με χρυσαφένιες πιτσιλές»*, που κυκλοφορεί στην τριλογία του Στρατή Τσίρκα (*Αριάγνη*) ενώ οι Εβραίοι/ες της Μαργαρίτας Λυμπεράκη (*Ψάθινα καπέλα*) και της Γαλάτειας Σαράντη (*Το βιβλίο του Γιοχάνες και της Μαρίας*) και του Ν. Καζαντζάκη συνεχίζουν να διαιώνίζουν τον ίδιο λογοτεχνικό τύπο. Το ίδιο συμβαίνει βέβαια και με άλλες στερεότυπες εικόνες που δεν έχουν ισχυρή ιδεολογική ή αξιακή λειτουργία. Για παράδειγμα οι εικόνες του λογοτεχνικού τρελού δεν φαίνονται (σε ερμηνεία και παρουσίαση) να είναι διαφορετικές στα κείμενα του 20^{ου} αιώνα από ότι στα κείμενα του 19^{ου} αιώνα, παρόλο που η ψυχιατρική επιστήμη έχει ολοκληρώσει μια τεράστια κοπερνίκεια επανάσταση με την Ψυχανάλυση κυρίως (Μήτσικα, Γαβριηλίδου & Καρακίτσιος, 2010).

Σε μια δεύτερη διερευνητική ανάγνωση του τοπίου και ξεπερνώντας τις πολύ καλά θεμελιωμένες απόψεις της Φραγκίσκης Αμπατζοπούλου δημιουργείται η εντύπωση ότι υπάρχει μια ποικιλομορφία, δηλαδή ένας αριθμός λογοτεχνικών αναφορών σε Εβραίους με πολλαπλό πρόσημο (άλλοτε θετικό, άλλοτε αρνητικό και

άλλοτε αδιάφορο), π.χ. ο στίχος του Καρυωτάκη «*Θα σε σταυρώσουν κονσόρτια κι Εβραίοι*» ή ο στίχος του Κωστή Παλαμά «*γύφτοι γίνονται κι Εβραίοι, όμως πάντα και ερημοσπίτες, νικητές*» έχουν αντίστοιχα αρνητική και θετική αξιολογική σημασία, ιδιαίτερα στο ομώνυμο έργο του Κ. Παλαμά (Καρασαββίδου, 2012). Επίσης υπάρχουν θετικά σχόλια στο ποίημα *Των Εβραίων (50 μ.Χ.)*, του Κ. Καβάφη, όπου αποτυπώνεται μια ευγενική μορφή Εβραίου, ο Ιάνθης Αντωνίου:

*«Ζωγράφος και ποιητής,
Δρομέυς και δισκοβόλος,
σαν Ενδυμίων έμορφος»*

.....
*«εγκαταλείπω τον ωραίο και σκληρόν ελληνισμό,
με την κυρίαρχη προσήλωσι
σε τέλεια καμωμένα και φθαρτά άσπρα μέλη.
Και γένομαι αυτός που θα ήθελα
πάντα να μένω· των Εβραίων, των ιερών Εβραίων, ο υιός».*

Αυτές οι ποικιλότροπες αναφορές λειτουργούν και δείχνουν πως δεν εγγράφεται πάντοτε η επιθετική ή η αρνητική σημειολογία που αποτυπώνεται σε σχέση με άλλες μειονότητες, παρά το γεγονός ότι η κλασική μελέτη της Αμπατζοπούλου (2001) ομιλεί ξεκάθαρα περί αρνητικού και μόνο στερεοτύπου.

Η ποικιλομορφία της λογοτεχνικής εικόνας του Εβραίου που εγγράφεται στην ελληνική λογοτεχνία συνδέεται πιθανότατα και με την ιδιαιτερότητα της παρουσίας των Εβραίων που συνήθως ήταν μειονότητα στις ελληνικές πόλεις, με εξαίρεση την πόλη της Θεσσαλονίκης όπου ήταν σχεδόν πλειονότητα. Συνδέεται επίσης με την ξεχωριστή αίσθηση «εθνικής ταυτότητας» που «καλλιεργεί και προσδοκά» ο Έλληνας στην αυγή του 20ου αιώνα, όταν ο κυρίαρχος απειλητικός «άλλος» απεκδύεται τον θρησκευτικό μανδύα (χριστιανός /αλλόθρησκος) και ενδύεται τον εθνικό, π.χ. σλάβος, βούλγαρος, τούρκος κ.ο.κ. ή αργότερα τον κοινωνικοϊδεολογικό, π.χ. κομμουνιστής, αριστερός.

Αυτά όλα ισχύουν κυρίως για την προπολεμική λογοτεχνία. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία πρέπει να αλλάξει και αλλάζει (και πολύ λογικά) μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο, για τους ευνόητους λόγους που συνδέονται με τις ιστορικές εμπειρίες του διωγμού των Εβραίων στην Ευρώπη (ολοκαύτωμα) και στην Ελλάδα (ειδικότερα στη Θεσσαλονίκη και στην Κέρκυρα). Επομένως στη δεκαετία του '50 η εικόνα του Εβραίου στην Ελλάδα θα φιλτραριστεί μέσα από εσωτερικές αντιφάσεις και ανοίκειες συνθέσεις. Θα επιβληθούν κυρίαρχες αναγνώσεις, όπου, από την μια μεριά τοποθετούνται ο αντικομμουνισμός και ο αντισημιτισμός (στην προπαγάνδα του ελληνικού εθνικού ιδεολογικού συστήματος αξιών κατατάσσονται ως ισοδύναμοι εχθροί) που δρουν ως «πολύτιμα εργαλεία» επιβολής και λειτουργίας ειδικών κρατών και καθεστώτων στη λεκάνη της Μεσογείου και από την άλλη υπάρχει η «θυματοποίηση» του Εβραίου οι σε τέτοιο βαθμό, ώστε να είναι σχεδόν αδύνατον να προσληφθεί το εβραϊκό κράτος ως βασικός «άλλος» στον ρόλο του απειλητικού εχθρού και απειλητικού «άλλου».

Έτσι μετά τη λήξη του Β' παγκοσμίου πολέμου, οι ανάγκες για μια συλλογική και ταυτόχρονα παρηγορητική αφήγηση επιβάλλουν αποσπασματικές αποτυπώσεις πόνου, ερωτηματικών, βίας, βιασμών, κυρίως στον ποιητικό λόγο, έτσι ώστε να εκφραστεί ο απόηχος ενός «γεγονότος ακραίου» που κανένας μόνος δεν θα μπορούσε να σηκώσει «στους ώμους του» εκείνα τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, όπως είναι το ολοκαύτωμα. Και όλα αυτά κυρίως σε διάφορα ποιητικά κείμενα κυρίως, όπου η αποσπασματικότητα ευνοείται από την ειδική λειτουργία των μετωνυμικών κυρίως

στίχων που από τη μια επιβάλλουν την αποσπασματικότητα, από την άλλη συμβολοποιούν μορφές, πρόσωπα και στιγμιότυπα, όπως έχουν ήδη επισημανθεί (Καρασαββίδου, 2013):

«Μα εγώ, που αισθάνομαι έντονα την παρουσία σου/... /την ξανθή σου κοτσίδα θέλω ν' ανασύρω/ μεσ' από τούτο το φριχτό μακάβριο στοίβαγμα/ για να την ξαναβάλω, με την ίδια θερμή, μικρή Ραχήλ, στο κουρεμένο σου κεφάλι... Τώρα στοχάζομαι πως πάντοτε δεν είναι/ ακάνθινος ο σταυρός του μαρτυρίου. Μπορεί και με ξανθές κοτσίδες να πλεχτεί απ' τις μικρές Ραχήλ όλου του κόσμου..» (Βαφόπουλος, «Αουσβιτς: Ελεγείο σε μια ξανθή κοτσίδα»).

«Κάθε φορά που τρίζει η σκάλα μας/ “λες να ναι αυτοί επιτέλους;” σκέφτομαι/ κι ύστερα φεύγω και με τις ώρες ζωγραφίζω ηλιοτρόπια/ Όμως αύριο, ώσπου να ξεχαστώ/ στην αίθουσα αναμονής το τρένο από την Κρακοβία θα περιμένω/ κι αργά τη νύχτα, όταν ίσως κατεβούν/ ωχροί, σφίγγοντας τα δόντια/ «αργήσατε τόσο να μου γράψετε”/ θα κάνω δήθεν αδιάφορα» (Γ. Ιωάννου, «Τα ηλιοτρόπια των Εβραίων»).

«Έτσι τους μιλάς,/ πίσω από το συρματοπλέγμα, πάνω απ' το χώμα/ τα χέρια σου τραυλίζουν,/ σαν να κλέβεις τις λέξεις/ απ' τον άνεμο/.../Σκεβρωμένος σαν αγέννητος,/ άφωνο εξάρτημα φωνής στο/ οροπέδιο της σιωπής, οι/ απόντες σε διδάσκουν/ ν' αφουγκράζεσαι» (Χ. Τσανάκας, «Προσκύνημα»).

Σε άλλα λογοτεχνικά έργα, διηγήματα και μυθιστορήματα κείμενα, εγγράφεται πλέον μια διαφορετική εικόνα του Εβραίου πιο συμπαθητική, πιο θετική και ενδεχομένως και πιο ρεαλιστική αλλά και ανοίγεται και μια άλλη συζήτηση με άλλους προβληματισμούς. Έτσι σε κείμενα του Β. Βασιλικού («Ο φίλος μου ο Ίνο», 1977) αποτυπώνεται μια εικόνα Εβραίου φιλική και εξαγνισμένη και έστω και δειλά ανιχνεύεται η αναζήτηση ευθυνών. Στο ίδιο πλαίσιο ο Νίκος Μπακόλας στο μυθιστόρημα *Η μεγάλη πλατεία* (Κέδρος) ολοκληρώνει με ανάλογη ευαισθησία και αληθοφάνεια χαρακτηριστικούς τύπους Εβραίων της Θεσσαλονίκης έτσι που να διαλύονται στερεότυπα και προκαταλήψεις εναντίον του εβραϊκού στοιχείου. Από μια ρομαντική, αλλά σαφώς θετική πλευρά παρουσιάζει τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης η Λία Μεγάλου-Σεφεριάδη στο μυθιστόρημά της *Γλυκιά ανοιξιάτικη βραδιά* (Καστανιώτης).

Περισσότερη όμως συζήτηση προκάλεσε το μυθιστόρημα του Βασίλη Μπούτου *Η σκοφαντία του αίματος* (Νεφέλη), που αναφέρεται στον αφανισμό των Εβραίων της Κέρκυρας. Εδώ εγγράφονται λογοτεχνικοί τύποι με έντονο το στοιχείο της συμπάθειας. Είναι ένα εξαιρετικό μυθιστόρημα, στο οποίο ο συγγραφέας τολμά να καταγγείλει και να αποδώσει ευθύνες με ονοματεπώνυμα. Και όπως είναι φυσικό σε αυτές τις περιπτώσεις, η αντίδραση των Κερκυραίων υπερέβη τα όρια με δίκες και απειλές εναντίον του συγγραφέα. Πολύ διακριτικά πέρασε το μυθιστόρημα του Ν. Δαββέτα, *Εβραία νύφη* (Κέδρος) με εικόνες Εβραίων ως θύματα με ειδικές αναπαραστάσεις των θυτών που κυκλοφορούν ανάμεσά μας ατιμώρητοι και ασφαλείς.

Τι συμβαίνει όμως στο χώρο της παιδικής λογοτεχνίας; Ποιες είναι οι αλλαγές στην αναπαράσταση του «μικρού Εβραίου» κυρίως, εφόσον ένα βασικό χαρακτηριστικό του παιδικού μυθιστορήματος και πεζογραφήματος είναι οι ήρωες παιδικής και προεφηβικής ηλικίας; Υπάρχουν ελάχιστα παιδικά βιβλία μυθοπλασίας με θέμα και ήρωα τον Εβραίο στην ελληνική εκδοτική αγορά. Αντίθετα κυκλοφορούν περισσότερα βιβλία μεταφρασμένα, όπου οι συγγραφείς με όχημα ήρωες που ταιριάζουν ηλικιακά με τους αναγνώστες ξεδιπλώνουν ιστορίες που αναφέρονται

στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ακουμπούν έμμεσα το Ολοκαύτωμα, όπως: Ε. Μπριζού-Πελλέν, *Η ώρα των σκύλων* (Αγρα, 2004), Τζ. Πουλ, *Αννα Φρανκ* (Σύγχρονοι Ορίζοντες), Κ. Λιβάν, *Η βαλίτσα της Χάνα* (Σαββάλας, 2005), Στ. Ρος, *Τα σπίτια με το αστέρι* (Σαββάλας, 2005), Α. Σπίγκελμαν, *Μάους* (Zoobus), Α. Blottière, *Τόμι* (Πόλις), Ε. Ε. Σμιτ, *Το παιδί του Νάε* (Opera, 2007), Ου. Στάυρον, *Η επιλογή της Σόφι* (Ποταμός).

Στην ελληνική εκδοτική αγορά τα βιβλία που ενδιαφέρουν, είναι η «νουβέλα» *Πήλινες Μούσες* του Σπύρου Τσίρου (Κέδρος, 1988), το παιδικό μυθιστόρημα *Μια μπαλάντα για τη Ρεβέκκα* της Μαρούλας Κλιάφα (Μεταίχμιο, 2010) και δίπλα σε αυτά υπάρχει ακόμη το κλασικό μυθιστόρημα *Ο μεγάλος περίπατος του Πέτρου* της Άλκης Ζέη (Μεταίχμιο, 2011).

Στο μυθιστόρημα της Ζέη εγγράφεται επαρκώς η φιγούρα της Ρίτας της εβραιοπούλας. Η Ρίτα, είναι φίλη και συμμαθήτρια της πρωταγωνίστριας Αντιγόνης, η οποία βιώνει κλιμακωτά την Κατοχή, την επέλαση των Γερμανών, την αιχμαλωσία των γονιών της και τη δική της αγωνία σε όλο το χρονικό φάσμα της Κατοχής. Το προφίλ της δεν διαφοροποιείται σε σχέση με τις υπόλοιπες φίλες της πρωταγωνίστριας, ούτε σε θέματα ψυχισμού, ούτε σε ειδικά εξωτερικά χαρακτηριστικά, τα οποία θα παρέπεμπαν σε στερεοτυπικές απεικονίσεις. Παραμένει μάλλον μια συμπαθητική κοριτσιίστικη φυσιογνωμία. Έτσι στη σελ. 43, εκφράζει τις πρώτες της αγωνίες «*Αντιγονούλα, χαθήκαμε, μας κήρυξαν και οι γερμανοί τον πόλεμο. Εμάς τους Εβραίους λέει η μαμά θα μας σκοτώσουν όλους*» Μετά την αιχμαλωσία και τον εκτοπισμό των γονιών της, αναρωτιέται: «*Θα μας μαζέψουν όλους τους Εβραίους, πιάνεται η ανάσα της Ρίτας και γίνεται ακόμη πιο χλωμή*» (σ. 221). Στη συνέχεια η Ρίτα σε αντίθεση με τους γονείς της απλά κρύβεται σε κάποιο φιλικό σπίτι (σ. 238), «*Γιατί η Ρίτα δεν θα ξαναβγεί πια στο δρόμο, αν δεν φύγουν οι Γερμανοί*», δικαιολογεί τα λεγόμενά της η πρωταγωνίστρια Αντιγόνη.

Οι πήλινες Μούσες, Σπύρος Τσίρος, Κέδρος, 1988

Οι πήλινες Μούσες, είναι μια υβριδική μορφή αφήγησης ευρείας φόρμας με τυπικά αφηγηματικά χαρακτηριστικά: αφήγηση σε πρώτο πρόσωπο, οπτική γωνία συμβατή με τη ματιά και τη λογική που μιμείται ασθμαίνουσα την παιδική ιδιοσυστασία και ταυτόχρονα διαφορετικές φωνές και διαφορετικά πρόσωπα. Όλα διέρχονται και φιλτράρονται μέσα από την αφέλεια και άγνοια της παιδικής ηλικίας του πρωταγωνιστή, ενός παιδιού 10 περίπου ετών. Στο κέντρο του μύθου η απουσία/παρουσία μιας εβραϊκής οικογένειας, με τρία αδέρφια (δυο αγόρια και κυρίως η μικρή κόρη, η Εσθήρ). Η ιστορία ξετυλίγεται στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, καθώς η νεοελληνική κοινωνία προσπαθεί να επουλώσει τις πληγές του πολέμου και να ορθοποδήσει. Παρακολουθούμε την αγωνία ενός μικρού παιδιού σχολικής ηλικίας, να προσπαθεί να προσλάβει και να κατανοήσει αυτήν τη δύσκολη περίοδο του πολέμου, που δεν έχει προλάβει να βιώσει, παρά μόνο μέσα από μισόλογα και ξεχασμένα συνθήματα. Πλάι στο σπίτι του χάσκει ένα υπέροχο νεοκλασικό σπίτι άδειο και ερημωμένο που προκαλεί αναπάντητα ερωτήματα και προβληματισμούς αφελείς έως και ουσιαστικούς. Τα ερωτήματα πέφτουν βροχή και πάντοτε με εμμονή.

Είναι πρώτα η γιαγιά που εξηγεί στο μικρό της εγγονό την ιστορία μιας εβραϊκής οικογένειας που εγκατέλειψε ξαφνικά το σπίτι και δεν ξαναγύρισε. «*Ήταν μια οικογένεια πλουσίων, αλλά έμειναν μοναχά τρία αδέρφια και ανάμεσά τους ξεχώριζε η Εσθήρ, μια όμορφη, γενναιόδωρη και πονόψυχη Εβραιοπούλα, και φιλική προς όλο τον κόσμο*». Ακολουθεί η μητέρα που εξηγεί περισσότερο τα πράγματα, αυτά που η γιαγιά δυσκολεύεται να πει. «*Μια νύχτα τα τρία αδέρφια φύγαν από το*

σπίτι για το φόβο των Γερμανών και δεν γύρισαν ποτέ». Πολύ ήπια οι εξηγήσεις της μαμάς αναφέρουν για κρεματόρια και ομαδικές εκτελέσεις Εβραίων.

Ο μικρός ήρωας έχει πλέον αντιληφτεί τα πάντα, τον πόλεμο, το ολοκαύτωμα και τη θυσία των Εβραίων. Πλάθει όμως όνειρα και προσπαθεί να κρατήσει μέσα του τη γλυκιά οπτασία της Ρουθ, έτσι όπως τη ζωγράφισε η γιαγιά του.

«Η Ρουθ, γελούσε και την καμάρωνα για την ομορφιά της. Είχε μεγάλα μάτια, γαλανά σαν τις καθάριες θάλασσες και μακριά μαλλιά μαύρα σαν τον έβενο, που πέφταν ζέπλεκα στους λεπτούς ώμους της... Ζωγραφιά σωστή... Άσε την καλοσύνη της. Ήταν ένα κομμάτι μάλαμα εκείνο το κορίτσι... Έδινε λεφτά και φίλευε μουστοκούλουρα τους ζητιάνους, χάριζε ρούχα σ' όσους είχαν ανάγκη, Αγάπη πλημμύριζε την καρδιά της» (σ. 22-23).

Ήδη με αυτήν την αναφορά που σχεδόν κυριαρχεί σε όλο το κείμενο, επιβάλλεται μια πρώτη συνολική αντιστροφή στερεοτύπων, δηλαδή, απεικονίζεται μια Εβραιοπούλα έφηβη με εξαιρετικά ψυχικά χαρίσματα, εξωτική ομορφιά, αρχοντιά και γενναιοδωρία Η μικρή Ρουθ αγγίζει τα όρια της αγιοποίησης. Το ίδιο ισχύει, αν και σε λιγότερο βαθμό, και για τα αδέρφια της. Συνολικά η λέξη Εβραίοι διαπερνά όλο το κείμενο και προκαλεί μόνο θετικά συναισθήματα, ιδιαίτερα η γοητευτική οπτασία της Ρουθ.

Στο αφήγημα εγγράφεται και μια γρήγορη και αποσπασματική ερμηνεία της απομάκρυνσης των Εβραίων, *«Νύχτα φόρτωσαν τους μπόγους και τις βαλίτσες τους σε κάποιο καμιόνι κι εξαφανίστηκαν, για να μην τους πιάσουν οι Γερμανοί που πλησίαζαν στην Αθήνα» (σ.53)* και αργότερα μια πολύ απλοϊκή εξήγηση για το ολοκαύτωμα των Εβραίων *«Μας είπαν ότι τους είχε αφιονίσει ένας παρανοϊκός με μικρό μουστάκι και διαβολικό βλέμμα που κυβερνούσε τη χώρα τους» (σ. 60).*

Μια μπαλάντα για τη Ρεβέκκα, Μαρούλα Κλιάφα, Μεταίχμιο 2010.

Στο μυθιστόρημα της Μαρούλας Κλιάφα όλη η θέαση και αναπαράσταση των γεγονότων διέρχεται μέσα από τη ματιά και τη φωνή της κεντρικής ηρωίδας, της μικρής Ρεβέκκας. Η μικρή Ρεβέκκα ενηλικιώνεται μέσα στην Κατοχή και είναι μέλος μια οικογένειας με ιδιαιτερότητα, ο πατέρας της είναι Εβραίος και η μητέρα της είναι Ελληνίδα χριστιανή που για να παντρευτεί βαφτίστηκε Εβραία. Η Ρεβέκκα μεγαλώνει και ενηλικιώνεται σταδιακά βιώνοντας με την κοριτσιίστικη αφέλεια την κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, την εισβολή των Γερμανών, την ιταλική κατοχή, την περισσότερο καταπιεστική γερμανική κατοχή και τέλος την οδυνηρή απελευθέρωση, όταν η Ρεβέκκα οδηγώντας το μικρό της ποδήλατο από τον παλιό νερόμυλο στην άκρη της πόλης των Τρικάλων, φτάνει στο σπίτι των παππούδων της, όπου θα ενημερωθεί για την οριστική απώλεια του αδερφού της και της μητέρας της.

Ενδιάμεσα κατά τη διάρκεια της Κατοχής η Ρεβέκκα με την οικογένειά της κρύβεται και περνάει ένα χρονικό διάστημα σε ορεινά χωριά των Τρικάλων, κάτι που είναι περισσότερο από ενδεικτικό για τις σχέσεις του τοπικού στοιχείου με την εβραϊκή κοινότητα. Αυτό συμβαίνει δυο φορές και η οικογένεια κατεβαίνει στην πόλη μόνο για λόγους ανωτέρας βίας. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής ο πατέρας της Ρεβέκκας, γνωστός Εβραίος της πόλης, ανεβαίνει στο βουνό στις γραμμές του Ε.Λ.Α.Σ. Στο μεσοδιάστημα οι Γερμανοί συλλαμβάνουν τη μητέρα της Εσθήρ και τον αδερφό της Οβαδία, που δεν επιστρέφουν στα Τρίκαλα μετά την αποχώρηση των Γερμανών.

Αυτό περίπου είναι αφηγηματικό πλαίσιο στο οποίο εγγράφονται τα επεισόδια και οι περιπέτειες της Ρεβέκκας και των δικών της, φίλων συμμαθητών/τριών, συγγενών και γειτόνων. Υπάρχουν όμως ξεκάθαρες διαπιστώσεις/παρατηρήσεις. Είναι πρώτα - πρώτα η κυριαρχική φιγούρα της Ελένης /Εσθήρ, μιας ορθόδοξης που βαφτίστηκε Εβραία για να παντρευτεί τον καλό της σε μια υπέρβαση συνόρων, ταυτοτήτων και πολιτιστικών στερεοτύπων. Είναι η συμπαθητική φιγούρα του Εβραίου πατέρα που έχει μόνο θετικές περιγραφές. Είναι επίσης χαρακτηριστική η κατάργηση/απάλειψη των αρνητικών στερεοτύπων του Εβραίου που εμφανίζονται στα κείμενα της ενήλικης λογοτεχνίας.

Όπως και στο βιβλίο *Πήλινες Μούσες* η εικόνα της μικρής Εβραίας και του υπόλοιπου εβραϊκού στοιχείου που καταγράφεται δεν έχει ούτε μια αρνητική σήμανση. Ο πατέρας της Ρεβέκκας ανεβαίνει στο βουνό, ο παππούς της έχει ουσιαστική πολιτική και κοινωνική παρουσία, η Ρεβέκκα συμμετέχει σε όλες τις αντιστασιακές ενέργειες των συμμαθητών/τριών της και δεν υπάρχει καμιά σκιά στις απόψεις της, στις ιδέες και στις πράξεις της. Ότι αρνητικό συνοδεύεται με σχόλια απαξιωτικά, διαλύοντας οποιαδήποτε υπόθεση αρνητικού στερεοτύπου

*«Ακόμη και η φιλενάδα μου η Αύρα με ρώτησε μια μέρα αν είναι αλήθεια πως φτιάχνουμε τα άζυμα με αίμα. Αυτά είναι βλακείες και συ είσαι ηλίθια, της είπα.
- Καλά συγγνώμη μου απάντησε, φανερά στενοχωρημένη» (σ.44).*

Είναι επίσης χαρακτηριστική, εκτός από την ενδεικτική άμβλυση στερεοτύπων εξωτερικής εμφάνισης, η εικόνα συμβίωσης και συνύπαρξης του εβραϊκού και χριστιανικού πληθυσμού. Δεν αναφέρεται πουθενά κάτι το στερεοτυπικό εξωτερικών χαρακτηριστικών, π.χ. μεγάλα μάτια, μαύρα μαλλιά, γαμψή μύτη κ.λ.π., ίσα - ίσα υπάρχουν σχετικές αναφορές για συνύπαρξη και αλληλεγγύη του ελληνικού και εβραϊκού στοιχείου:

«Η εβραϊκή συνοικία απλώνεται στην καρδιά της πόλης. Προσοχή. Μη φανταστεί κανείς μια γειτονιά απομονωμένη, όπου στους δρόμους κυκλοφορούν Ιουδαίοι με μακριές γενειάδες και την παραδοσιακή κιπά στο κεφάλι. Μπα όχι. Καμιά σχέση με ότι βλέπουμε στον κινηματογράφο. Η εβραϊκή συνοικία στα Τρίκαλα δεν είναι γκέτο. Μπορεί τα περισσότερα σπίτια να είναι εβραϊκά, ανάμεσά τους όμως ζούνε και πολλοί χριστιανοί, που είναι αληθινοί φίλοι...» (σ. 43).

Κλείνοντας, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι και στα δυο βιβλία η εικόνα του Εβραίου, συγκεκριμένα της Εβραιοπούλας εμπνέει έναν θαυμασμό και μια αρχαγγελική φωτεινότητα χαρακτήρα, συνέπειας, αλτρουισμού και αυτοθυσίας. Δεν σημειώνεται σχεδόν κανένα ψεγάδι. Δημιουργείται η αίσθηση ιεροποίησης των Εβραίων χωρίς αυτό να παραβιάζει κανόνες αληθοφάνειας. Παράλληλα, προβάλλεται η συνύπαρξη του εβραϊκού και ελληνικού στοιχείου, η αλληλοβοήθεια η έμπρακτη αλληλεγγύη καθώς και η ουσιαστική συμμετοχή του εβραϊκού στοιχείου στην Αντίσταση.

Κατά συνέπεια διαφαίνεται ότι η ελληνική παιδική λογοτεχνία τουλάχιστον με τα δυο αυτά βιβλία επιλέγει άλλους δρόμους απεικόνισης του Εβραίου τελειώς διαφορετικούς από εκείνους της ενήλικης λογοτεχνίας. Μια μεγαλύτερη παραγωγή ενδεχομένως να στοιχειοθετούσε περισσότερο αυτά τα συμπεράσματα. Ιδιαίτερα το μυθιστόρημα της Κλιάφα και η νουβέλα του Τσίρου μπορούν να θεωρηθούν και ως μικρά μυθιστορήματα νεανικής ωρίμανσης και διαπολιτισμικής συνείδησης.

Βιβλιογραφία

- Ζέη, Άλκη (2011). *Ο μεγάλος περίπατος του Πέτρου*. Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Κλιάφα, Μαρούλα (2010). *Μια μπαλάντα για τη Ρεβέκκα*. Αθήνα, Μεταίχμιο
- Τσίρος, Σπύρος (1988). *Πήλινες Μούσες*. Αθήνα, Κέδρος.
- Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη (2001). *Η γραφή και η βάσανος. Ζητήματα λογοτεχνικής αναπαράστασης*. Αθήνα, Πατάκης.
- Καρασαββίδου, Ελένη (2013). *Εβραϊκή Κοινότητα Θεσσαλονίκης 80 χρόνια μετά*, στην ιστοσελίδα <http://tvxs.gr/news/>.
- Μήτσικα, Μαρία, Γαβριηλίδου, Σοφία & Καρακίτσιος, Ανδρέας (2010). 'Αναπαραστάσεις τρέλας στο ελληνικό διήγημα'. Στο Δ. Γερμανός, Μ. Κανατσούλη (επιμ.). *ΤΕΠΑΕ 09. Σύγχρονες παιδαγωγικές προσεγγίσεις στην προσχολική και την πρώτη σχολική εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 213-239.
- Οικονόμου-Αγοραστού, Ιωάννα (1992). *Εισαγωγή στη Συγκριτική Στερεοτυπολογία των εθνικών χαρακτηριστικών στη Λογοτεχνία*, Θεσσαλονίκη, University Press.